

МОДЕЛІ СПІВІСНУВАННЯ МОВ У МЕЖАХ КРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

MODELS OF COEXISTENCE OF LANGUAGES WITHIN A COUNTRY IN THE CONTEXT OF PUBLIC GOVERNANCE

У дослідженні проаналізовано наукові розвідки багатьох вчених, а також нормативні документи та статистичні дані, на основі чого автор виводить систему моделей співіснування кількох мов у межах однієї країни. У статті доводиться необхідність урівноваженої мовної політики як на державному, так й на наддержавному рівнях задля збереження стійкого балансу щодо мовного питання в суспільстві. Також у роботі висунуто думку, що мовне питання в різних країнах відіграє неоднаково вагомую роль у процесі державотворення та спільності певної нації. Автор доходить висновку, що кожна країна має виходити з власного етнічного, культурно-історичного підґрунтя та національної самоідентичності.

Ключові слова: мультлінгвізм, мовна політика, мова національних меншин, державна мова, офіційна мова, регіональна мова, *lingua franca*.

В исследовании проанализированы научные исследования многих ученых, а также нормативные документы и статистические данные, на основе чего автор выводит систему моделей сосуществования нескольких языков в пределах одной страны. В статье доказывается необходимость в уравновешенной языковой политике как на государственном, так и на надгосударственном уровнях для сохранения устойчивого баланса по языковому вопросу в обществе.

Также в работе выдвинуто мнение, что языковой вопрос в разных странах играет неодинаково важную роль в процессе государственного строительства и общности определенной нации. Автор приходит к выводу, что каждая страна должна исходить из собственной этнической, культурно-исторической основы и национальной самоидентичности.

Ключевые слова: мультлингвизм, языковая политика, язык национальных меньшинств, государственный язык, официальный язык, региональный язык, *lingua franca*.

The following research analyses scientific investigations of many scholars, as well as regulations and statistical data. On that basis the author displays a system of models of coexistence of several languages within one country. The need for equable language policy on both state and superstate levels is proved in the article in order to maintain a sustainable balance on the language issue in a society. There is also an idea that the linguistic issue in different countries varies much and plays unevenly significant role in the process of statebuilding and national common ground. The author concludes that each country is to take into account its own ethnic, cultural and historical background and national identity.

Key words: multilingualism, language policy, minority language, state language, official language, regional language, *lingua franca*.

УДК 35:323.2]027.21
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2019-11-21>

Панасенко Є.О.

аспірант кафедри суспільного розвитку та суспільно-владних відносин
Національна академія державного управління при Президентові України

Постановка проблеми. В процесі глобалізації та зокрема в контексті мультикультурного й міжмовного дискурсу виникає гостре питання, як саме врегулювати відносини кількох етносів, національних меншин в межах однієї країни, які спілкуються різними мовами й мають розбіжну парадигму цінностей. Сьогодні спостерігається високий рівень трудової міграції, конфлікти на расовому й релігійному підґрунті, що стає додатковим чинником в загостренні ситуації. Певна річ, що різні країни на законодавчому рівні намагаються створити комфортні умови для всіх своїх громадян, а для цього необхідно чітко закріпити та прописати положення про статус державної мови/мов, а також статус мов національних меншин, мов міжнародного спілкування та мов іммігрантів. Кожна країна, формуючи та реалізуючи мовну політику, має виходити з умов та ситуації, які складаються безпосередньо в її суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему багатомовності в контексті публічного врядування й мовної політики досліджували такі науковці: Ю. Бестерс-Дільгер,

Г. Дивнич, М. Канавець, Л. Клименко, Т. Козак, Т. Крючкова, Н. Пелагеша, М. Сичова, Т. Смирнова, В. Яцишина, О. Тарасенко та інші, а також закордонні дослідники: G. Bando, K. Crepaz, G. Georgieva, F. Grin, J. Haselhuber, L. Maracz, K. Paluszek, R. Phillipson, T. Ricento, G. Stickel, A. de Swaan, S. Wright та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але питання політики багатомовності зумовлює необхідність у проведенні подальших глибинних досліджень в зазначеній проблематиці, удосконаленні теоретичних напрацювань та формуванні нових розробок.

Мета статті – окреслити моделі співіснування мов у межах однієї країни в контексті публічного врядування.

Виклад основного матеріалу. Зокрема, у ракурсі співіснування різних мов, найбільшу увагу до себе приковує Європейський Союз як наддержавне утворення з численною кількістю мов, які мають різний статус, а мовна політика здійснюється на державному та наддержавному рівнях. На Конгресі в Барселоні було проголошено, що мова має велику вагу

у визначенні нації. Країна є соціальним явищем, структурованим за певними принципами, та саме мова має велику вагу у процесі структуризації суспільства. Тому мови в країні повинні взаємодіяти одна з одною на політичному та соціальному підґрунті. Різниця в багатомовності між країнами полягає у соціальних та політичних відносинах між мовами в країні. Функціональний зв'язок між мовами відбиває їхні соціальні та політичні відносини [20].

Універсальність багатьох мов у країнах означає, що мовна політика в будь-якій країні має стосуватися багатомовності, а саме – багатомовної мережі. Зазначена мережа побудована на основі функціонального зв'язку між мовами. В такому разі, мовна політика стосується не однієї конкретно взятої мови, а багатьох мов, політика описує функціональні відносини між мовами. Мовна політика може варіюватися від домінування однієї мови (або декілька мов) над іншими мовами, до збалансованого співіснування мов. Ця практика формує принципи політики багатомовності без явища мовного панування в конкретному сенсі, надаючи рівні можливості для всіх, хто послуговується різними мовами, а це, зі свого боку, гарантує відсутність дискримінації за мовною ознакою в будь-якій сфері життя.

Мовна політика різних урядів загалом може бути класифікована за трьома категоріями щодо цілей самої політики: усунення багатомовності, терпимість щодо багатомовності та сприяння багатомовності. Зазначені категорії політики співвідносяться з політичною формою країни, владою, демографічними, економічними та культурними мовними спільнотами. Мовна політика у будь-якій країні не може не залежати від цих чинників. Три категорії політики чітко вписуються у різні сфери мовної функції. Сфери умовно можна розділити на громадську та приватну. Громадська сфера – це майданчик, де різні мовні спільноти контактують та конкурують щодо використання мови. Як прикладом, використання мови в уряді, на суді, в освіті. Приватна сфера – контакти різних осіб в мовному контексті. Прикладом приватної сфери є місця скупчення людей, ринки, центри розваг тощо.

Однак, слід зауважити, що процес практичного впровадження у реальне життя країн та народів Євросоюзу принципів мультилінгвізму має надзвичайно суперечливий, навіть парадоксальний характер. Оскільки до складу Євросоюзу входить багато країн, остільки правовою основою їхніх взаємовідносин є рівноправність всіх держав та народів у інституційних межах ЄС. Цей принцип поширюється й на статус національної мови кожної конкретної

держави, офіційно представленої у Євросоюзі. Сьогодні в ЄС 24 мови мають статус офіційних, однак реальна рівноправність всіх цих мов ніколи не обговорювалася в європейській спільноті [20].

Болгарська дослідниця Г. Георгієва впевнена, що мультилінгвізм кидає неабиякий виклик європейській спільноті, але водночас, є суспільним благом. Мультилінгвізм – це фундаментальний принцип для країн-членів ЄС, який гарантує використання кожної мови та повагу до мовного та культурного розмаїття. Дослідниця вказує, що складно уявити політику Європи без імплементації мультилінгвізму як вагомого чинника, який є суттєвим для формування демократичних засад ЄС. На її думку, європейська ідея – це універсальні моральні цінності та культурне розмаїття. Як вона стверджує у своєму дослідженні «doing Europe» є ніщо інше як «communicating Europe», тобто основний меседж – сприяння формуванню спільних смислів, сутностей, явищ, понять та процесів серед усіх громадян європейського простору. Але, як вона стверджує, більшість науковців наразі вважають мультилінгвізм «камнем спотикання» у процесі формування спільних смислів та цінностей, пов'язаних з Європеїзацією [14, с. 203–207].

Наведені міркування дають підстави вважати, що багатомовність в контексті ЄС є не лише наявністю низки мов на одній території та переплетенням різноманітних культур, це також невіддільна частина загального наддержавного вектора всіх країн-членів.

Цікавим документом щодо гармонізації мовного розмаїття в європейському просторі вважається Європейська Хартія, яка була прийнята Радою Європи 5 листопада 1992 року, її призначення – захист й підтримка регіональних та міноритарних мов [2].

Німецька дослідниця у галузі лінгвістики Ю. Бестерс-Дільгер вказує на недоліки й загрози щодо Європейської Хартії. Науковець стверджує, що майже всі держави, які її ратифікували, мають несхожу інтерпретацію. Хартія дає змогу кожній державі тлумачити її самостійно. Це викликає невдоволення у носіїв регіональних і міноритарних мов. Так, попри те, що більшість юристів вважає, що одна мова може бути міноритарною в одному регіоні та регіональною в іншому тієї самої держави залежно від чисельності її носіїв, в інтерпретації Німеччини одна мова напевно не може належати до обох категорій. Науковець робить висновок, що зазначений документ не в змозі врятувати міноритарні мови від вимирання [1, с. 96].

Окремо слід зупинитися на термінології цього документа. Адже спостерігається нечітка

диференціація між термінами «регіональна мова», «міноритарна мова», «мова національних меншин». Так, в оригіналі документ має назву «European Charter for Regional or Minority Languages», проте переклад на українську було здійснено некоректно. Термін «міноритарна мова» – це малопоширена мова в суспільстві, а не мова національних меншин, яка може мати досить широкий спектр використання.

Сьогодні у світі налічується приблизно 40 країн, де дві (і більше) мови є державними. Кожна країна сформувала свій підхід до мовної політики відповідно власному унікальному історичному, політичному, економічному, соціальному досвіду, національній особливості, культурним традиціям. Як правило, мовну політику європейських держав окреслено в їхніх конституціях, зокрема там визначається поняття «офіційна мова/мови», «державна мова/мови». Проаналізувавши конституційну базу європейських держав, можемо резюмувати, що в них використовується як термін «офіційна мова», так й «державна мова».

Так, у конституціях Болгарії, Румунії, Словенії позначають свої мови терміном «офіційна мова». Поняття «державна мова» застосовується в конституціях Білорусії, Словаччини, України, Литви. А такі держави, як Швейцарія, Ірландія, Мальта поряд із поняттям «офіційна мова» послуговуються такими поняттям – «національна мова», що слугує назвою для мов корінних націй. А в конституції Швейцарії послуговуються поняттям «національна мова». У Сербії та Хорватії віддають перевагу такому поняттю як «мова для офіційного застосування», на законодавчому рівні не користуються термінами «національна», «державна», «офіційна» мови [5, с. 67]. У конституціях Франції та Туреччини зазначено, що мовою держави є мова титульної нації. Проте, є такі держави, конституції яких не мають конкретного визначення про статус мов. Зокрема таке становище наявне в Норвегії, Швеції, Данії, Нідерландах та Великобританії. Ліва частина населення у вищезазначених країнах – це представники однієї титульної нації, мовою якої й послуговуються в суспільстві [4, с. 156].

У країнах Центральної та Південної Африки ключовим питанням стало визначення статусу державних мов. Наприкінці 1980-х років з 55 африканських держав у 21 офіційною мовою була французька (у 9 – поряд з англійською чи місцевою), у 19 країнах – англійська (у 9 – поряд з іншими мовами), у 5 – португальська [9, с. 176].

Фокус уваги привертають країни, в яких офіційно закріплено статус кількох мов. Автор звертає увагу на мовну політику та повсякденне

використання мов у низці таких країн. Серед них Білорусь, Фінляндія, Бельгія, Канада, Індія, ПАР, Індонезія, Японія, Швейцарія.

У Білорусі за даними перепису населення 2009 року 53,2% громадян назвали рідною мовою білоруську. Російську мову вказали рідною 41,5% населення, що майже вдвічі більше, аніж у 1999 році (24,1%). 70,2% респондентів вказали російську, як мову, якою послуговуються вдома [10]. Тобто, спостерігається тенденція саме лінгвістичної русифікації білоруського суспільства. У ст. 17 Конституції Республіки Білорусь зазначається, що державними мовами країни є білоруська та російська [6].

92% населення Фінляндії в повсякденній комунікації послуговуються фінською мовою. На південному заході країни домінує шведська мова (5,6%), хоча вона має дещо інший варіант, ніж мова у Швеції. Проте офіційними вважаються дві мови. Лінгвістично-соціологічне дослідження від Євробарометра мов ЄС 2005 року показало, що 60% дорослого населення країни вказали, що володіють англійською, 38% – шведською мовою (41% у 2008 році), і 17% похвалилися знаннями німецької. За кількістю громадян, які розмовляють англійською, Фінляндія займає п'яту позицію після Мальти (89%), Нідерландів (86%), Швеції (85%) й Данії (83%) [13]. Ст. 17 Конституції Фінляндії зазначає, що державними мовами є фінська й шведська. Кожен громадянин обирає мову, якою він буде послуговуватися під час веденні своєї справи в судовому процесі, в інших органах влади та державних інституціях. Органи публічної влади зобов'язані рівноцінно забезпечувати своїх громадян фінською й шведською мовами та задовольняти їхні культурні й громадські потреби на рівних засадах [7].

Англійська, яка є рідною мовою для 17,3 млн канадців, та французька, якою розмовляють 6,7 млн людей, є офіційними мовами в Канаді. Водночас для численної кількості громадян рідними є українська, китайська, німецька, польська, іспанська, португальська, італійська, нідерландська, арабська та інші [19].

Лінгвістичне тло Індії представлено незмірною кількістю мов. Гінді та англійська мова є національними мовами, окрім них, 21 мова в Індії має статус офіційної мови: ассамська, бенгальська, бодо, догрі, гуджараті, каннада та інші. Гінді має статус офіційної мови, вважається найпоширенішою мовою [15; 16]. Англійська мова має широкий спектр використання в діловій сфері й державно-управлінському дискурсі, окрім цього, за нею закріплено статус «офіційної мови» [17]. Є слухна

теза щодо англійської мови в Індії: «Надання мові іншої країни статусу державної означає приректи свій народ на постійну другорядність, меншовартість і духовну залежність». Тому індійська держава докладає значних зусиль з метою утвердження єдиної, спільної для всього індійського суспільства мови (за одночасного збереження регіональних мов) [8].

Ст. 4 Федеральної конституції Швейцарської Конфедерації визначає національними мовами німецьку, французьку, італійську та ретороманську, а ст. 18 гарантує свободу користування мовами. Саме терміном «національна мова» послуговуються у Швейцарії, маючи на увазі мови націй, які проживають на території однієї держави. Іншими словами, нації (громадяни як представники різних етносів) є важливішою категорією, ніж держава та владні інституції [11].

У Бельгії офіційні мови – нідерландська, французька й німецька. В Ірландії спостерігаємо таку ситуацію. Офіційні дві мови – ірландська й англійська. Основна мова спілкування – англійська, а офіційні документи видаються двома мовами [12].

В Японії для забезпечення всебічного розвитку й функціонування японської мови було утворено низку державних установ, серед них – Державний інститут японської мови, підпорядкований міністерству освіти, та Інститут культури радіо й телепередач. За ними закріплено законодавчі права щодо визначення мовних норм у межах своєї сфери. Питанню мовної практики приділяють багато уваги в японських засобах масової інформації [8].

Індонезія – країна з колоніальним минулим, з чисельністю понад 200 млн населення, в якій нараховується понад 300 мов та 1 000 діалектів. Ця країна залежала від Голландії не лише як територія – метрополія намагалася асимілювати місцеве населення, насаджуючи власну мову й культуру. Країною було докладено безліч зусиль, аби закріпити власну мову в індонезійському суспільстві. Наразі державною мовою є індонезійська. Є теза: «У становленні індонезійської незалежної держави, у розвитку сучасної індонезійської культури, а також у здійсненні державної політики Республіки Індонезії величезна роль належить індонезійській мові». Індонезійська мова об'єднує «численні народи країни та тому є надзвичайно важливим чинником їхньої політичної, економічної й культурної консолідації» [8].

В Південно-Африканській Республіці одинадцять мов мають конституційно закріплені офіційний статус [18]. А Танзанія, де проживає 12 млн населення й нараховується понад 100 мов, єдиною національною мовою країни про-

голосила мову суахілі. Нею послуговуються в усіх державних установах. Мовою суахілі здійснюється навчання в школах, й умовою здобуття середньої освіти в Танзанії є досконале володіння суахілі [8].

Проаналізувавши досвід різних країн щодо мовної політики й статусу кількох мов в межах одного соціуму, напрошується висновок про уніфікацію різних моделей щодо мовного співіснування в одній країні.

Л. Клименко виділяє типові моделі або підходи розв'язання питання офіційної (державної) мови. Це модель єдиної офіційної (державної) мови, тобто наявності в державі єдиної законодавчо-загальної мови, яку мають поважати та використовувати всі громадяни на всій території держави у всіх сферах публічного життя. Акцентуючись на цьому підході, мовна політика країн спрямована на утвердження мови титульної нації, за якою й виникла назва цієї держави, ця нація історично сформувалася та є наявною на певній території. Це забезпечується шляхом неухильного дотримання мовного законодавства усіма громадянами незалежно від місця проживання, їхнього етнічного походження, віросповідання тощо. Великобританія, Італія, Португалія, Франція, Німеччина – це ті держави, які ілюструють зазначену модель. Наступна модель передбачає можливість існування поряд з однією офіційною (державною) мовою, яка застосовується на всій території держави, інших офіційних мов в окремих її регіонах – офіційної мови регіону. Вона застосовується в державах, у певних частинах територій яких компактно живуть представники відмінних від титульної нації автохтонних етносів. Такою моделлю може похвалитися Іспанія, Хорватія, Словенія, Македонія, Росія. Третя модель передбачає законодавчого закріплення в державі кількох офіційних (державних) мов. У Швейцарії, Бельгії, Фінляндії наявна така модель [3, с. 42].

На основі цього, автором запропоновано такі моделі співіснування мов у певному суспільстві (в країні), які можна вважати продовженням умовиводів Л. Клименко щодо розв'язання питання офіційної мови. Зазначені моделі можна вважати універсальними, які можуть накладатися на різні країни. Автор виділяє національну мову як мову нації, домінуючого етносу в державі, регіональних мов та *lingua franca*, якою, як правило, є англійська. Проте в кожній із моделей баланс між зазначеними мовами відрізняється.

Зазначені моделі можуть переходити з однієї в іншу, наприклад, четверта модель може стати другою, а п'ята водночас може стати транзитною моделлю, перехідним

Таблиця 1

Моделі співіснування мов у межах країни

№	Модель	Опис моделі
1	Національна мова та англійська як пріоритетні, мова нац. меншин – другорядна	Передбачає використання національної та англійської мов як <i>lingua franca</i> , майже на однаковому рівні. Документація дублюється двома мовами. Англійська поряд з національною посилено викладається у середніх та вищих навчальних закладах. Англійська, поряд із національною, широко використовується у побуті, у засобах масової інформації. Подібна ситуація можливо, коли вплив англійської мови в суспільстві іншої країни є дуже сильним. Мова національних меншин не користується популярністю, нею послуговуються лише представники конкретного етносу.
2	Національна мова як пріоритетна, англійська – другорядна, мова нац. меншин – третя	Передбачає градацію у використанні мов. Національна мова у цій моделі займає провідне місце, англійська теж досить широко користується популярністю, але значно меншою мірою, вона викладається у школах, вишах, проте, є великий відсоток населення, який не володіє належним чином англійською. Така ситуація можлива, коли певна країна має тісні зв'язки з англословним світом. Мова національних меншин, як і в першій моделі, використовується у тісних колах окремо взятого етносу.
3	Національна мова як пріоритетна, мова національних меншин – другорядна, англійська – третя	Національна мова є панівною, проте на другому місці стоїть мова національних меншин, вона теж широко послуговується у суспільстві. Досить багато інформації передається саме нею, в країні чимала кількість носіїв цієї мови. Англійська не так широко поширена в зазначеній моделі, вона викладається у навчальних закладах, проте попит на англійську недостатньо сильний, людей, які на належному рівні володіють нею, теж невисокий.
4	Національна мова й мова національних меншин як пріоритетні, англійська – другорядна	Національна й мова меншин практично прирівняні в правах. Як і в першій моделі, де англійська разом з національною є пріоритетними, документація дублюється двома мовами, мова меншин поряд з національною, посилено викладається у середніх та вищих навчальних закладах. Вона, як і національна, широко використовується у побуті, у засобах масової інформації. Все суспільстві володіє цією мовою, навіть якщо не належать до національних меншин.
5	Національна мова як пріоритетна, англійська й мова національних меншин – другорядні	Передбачає домінування національної мови, а дві інші мови – мають однаковий вплив у суспільстві. Люди приблизно однаково володіють на середньому рівні як англійською, так і мовою меншин, які викладаються у навчальних закладах, певною мірою використовуються у засобах масової інформації.
6	Дві та більше національних мов як пріоритетні	Передбачає використання кількох мов на однаковому рівні. Така ситуація склалася в країнах, де співіснують кілька етносів – титульні нації, тобто немає національних меншин – другорядних етносів, а перебувають рівноцінні народи (кілька титульних націй). Як правило, хоч політика й прирівнює мови, в тих чи інших регіонах однієї держави віддається перевага одній із національних мов.

періодом від четвертої до другої. Крім того, на роль *lingua franca* може претендувати інша мова, залежно від географічного розташування країни та її сусідства з іншими країнами. Це може бути китайська, арабська, іспанська або російська мови, які на сьогодні в певних країнах є мовами *lingua franca*. Як бачимо, у всіх шести моделях (окрім шостої) співіснування мов, автор виокремлює значущість та домінування національної мови, оскільки мова є обов'язковим атрибутом держави й гарантією наявності певного етносу, а її статус конституційно закріплений. Тому в процесі формування мовної політики зазначені моделі можуть бути шаблонами для реалізації певних програм, стратегій тощо. У моделях співіснування мов наскрізною лінією протече-

жується питання балансу потреб ідентичності та взаєморозуміння. Але, як бачимо, грань балансування досить крихка, і певною мірою той чи інший етнос має поступитися своєю ідентичністю задля потреби взаєморозуміння, або ж мати власну ідентичність, придушуючи інші етноси. В деяких країнах лінгвістичне питання стоїть досить гостро в культурно-історичному та соціальному контексті, проте інші країни розвиваються в соціально-економічному плані й не прагнуть актуалізувати мовну проблематику, не дивлячись на той факт, що мають дві або більше державні мови.

Висновки. Отже, з огляду на світовий досвід, коли в межах однієї країни соціум послуговується різними мовами не лише в побуті, а й на офіційному рівні, при тому, що в багатьох

випадках економічний розвиток таких країн перебуває на високому рівні, напрошується висновок, що лінгвістичне питання не завжди є «наріжним каменем» у різних країнах, яке спричинює поляризацію суспільства. Кожна країна виходить із власного культурно-історичного підґрунтя, соціально-економічного положення й національної самоідентичності. Іншими словами, поляризація суспільства на основі виключно мовного питання не притаманна усім без винятку країнам. Досить часто мовне питання в суспільстві стає предметом політичних, маніпулятивних технологій, що й спричинює розкол суспільства. У подібних ситуаціях є вагомими передумови у розбіжній системі поглядів різних громадян в суспільстві, коли вони підтримують діаметрально протилежні цінності. В таких випадках має здійснюватися консолідація титульної нації навколо власної мовно-культурної ідентичності задля її збереження. А в країнах, де конституційно закріплено офіційний статус кількох мов, процес формування мовної багатоманітності зайняв тривалий період на становлення та сьогоднішнє гармонійне співіснування й вимагав від влади адекватного формування та реалізації мовної політики без зовнішнього втручання інших держав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бестерс-Дільгер, Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов : західноєвропейський досвід. Мовознавство. 2010. № 1. С. 94–98.
2. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин (ЕТ5 № 148). Збірка договорів Ради Європи. Київ, 2000. 49 с.
3. Клименко Л.С. Законодавче регулювання мовної політики країн світу (порівняльно-правовий аналіз). Університетські наукові записки. 2011. № 1. С. 40–46.
4. Конституции государств Европейского Союза. Москва : Инфра, 1997. 803 с.
5. Конституции зарубежных государств / сост. В.В. Маклаков. Москва : БЕК, 2000. 592 с.
6. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). URL: <http://by-law.narod.ru/index.html>
7. Конституция Финляндии. Издана в г. Хельсинки 11 июня 1999 года. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf
8. Мовне питання в різних країнах. Офіційний сайт української мови. URL: https://ukrainskamova.com/publ/zagalni_dani/derzhavna_mova/movne_pitannya_v_riznikh_krajnakh/8-1-0-10
9. Население мира : Демографический справочник / авт. кол. : В. Борисов (сост.) и др. Москва : Мысль, 1989. 477 с.
10. Национальний статистический комитет Республики Беларусь. URL: <https://archive.is/20121127024756/belstat.gov.by/homep/ru/perepic/2009/main4a.php#selection-41.0-51.19>
11. Федеральна конституція Швейцарської конфедерації. URL: www.ditex.com/swiss/constitution.html
12. Education and training. URL: <https://ec.europa.eu/education/>
13. Europeans and Languages. URL: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf
14. Georgieva, G. Multilingualism as a significant element to European Integration // International conference knowledge-based organization 21(1). November 2015. P. 203–207.
15. Languages by number of speakers according to 1991 census. Central Institute of Indian Languages. URL: <https://www.ciiil.org/Main/Languages/map4.htm>
16. Mallikarjun, B. Fifty Years of Language Planning for Modern Hindi-The Official Language of India, Language in India, 2004. Volume 4. № 11. URL: <http://www.languageinindia.com/nov2004/mallikarjun-malaysiapaper1.html>
17. Notification No. 2/8/60-O.L. (Ministry of Home Affairs), dated 27 April, 1960. URL: <https://web.archive.org/web/20071006230547/http://www.rajbhasha.gov.in/preseng.htm>
18. South Africa : fast facts. URL: <http://www.webcitation.org/6HZmVX4Ob>
19. Statistics Canada. URL: <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2006/dp-pd/hlt/97-555/T402-eng.cfm?Lang=E&T=402&GH=4&SC=1&S=99&O=A>
20. World Congress on Languages Policies – Linguapax IX (2002). URL: <http://www.linguapax.org/english/publications/conferences-and-symposiums/world-congress-on-language-policies-linguapax-ix-2002>